Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Trideset godina Dejtonskog mirovnog sporazuma: dosezi u izgradnji mira i funkcionalne države: Dejtonski mirovni sporazum

Pejanović, Mirko

2026

https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/865

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2026.222.09

Decenijski tragovi rata: izloženost sukobu i dugoročne socio-ekonomske nejednakosti u Bosni i Hercegovini

Adnan Efendić[*]

Sažetak: Ovaj rad raspravlja o dugoročnim socio-ekonomskim efektima rata u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na način na koji izloženost oružanom sukobu, ratom inducirane migracije i promjene u etničkoj strukturi lokalnih zajednica oblikuju životne ishode pojedinaca gotovo tri decenije nakon rata. Empirijski nalazi pokazuju da su pojedinci koji su bili intenzivnije izloženi konfliktu i prisilnim migracijama ostvarili slabije obrazovne rezultate u poslijeratnom razdoblju. Obrazovni gubici djeluju kao važan kanal transmisije ratnih posljedica jer se kroz efekte ljudskog kapitala prevode u niža ostvarena ekonomska primanja. Dodatno, identificirali smo snažan direktni utjecaj rata na ostvareni dohodak, koji djeluje nezavisno od obrazovanja i reflektuje dugotrajne poremećaje na tržištu rada u lokalnim zajednicama. Konačno, ratom uzrokovane promjene u etničkoj strukturi lokalnih sredina utjecale su na ekonomsku nejednakost. Etnička raznolikost, tamo gdje je očuvana ili obnovljena, povezana je s nižom vjerovatnosti siromaštva. Simulacije u modelu primanja pokazuju da bi potpuna (fiktivna) etnička homogenizacija lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini povećala stopu siromaštva za 20%.
Rat u BiH nije predstavljao kratkoročni ili srednjoročni šok, već trajni strukturni zaokret, koji i dalje oblikuje obrazovne i ekonomske nejednakosti u društvu. Nalazi imaju važne implikacije za kreiranje politike u postkonfliktnim društvima, naglašavajući potrebu za integrisanim intervencijama usmjerenim na obnovu ljudskog kapitala, smanjenje razvojnih nejednakosti i jačanje socijalne kohezije.

Ključne riječi: rat, nejednakost, migracije, obrazovanje, etnička diverzifikacija

Uvod

Rat u Bosni i Hercegovini (1992–1995) predstavljao je jedan od najdubljih društvenih i ekonomskih lomova u savremenoj evropskoj historiji ove zemlje, čije posljedice daleko nadilaze razdoblje neposrednog postkonfliktnog oporavka. Iako je od završetka sukoba prošlo tri decenije, pitanje dugoročnih

[*] Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet; adnan.efendic@efsa.unsa.ba

utjecaja rata na različite životne ishode pojedinaca, strukturu i outpute lokalnih zajednica ostaje ključno za razumijevanje postkonfliktnog razvoja zemlje. Ovaj rad polazi od pretpostavke da rat nije djelovao samo kao vremenski ograničen šok već kao faktor koji je dubinski i dugoročno preoblikovao obrasce socio-ekonomskih nejednakosti među pojedincima i prostorima ove zemlje.

Istraživanje se fokusira na tri međusobno povezana mehanizma kroz koja je rat oblikovao dugoročne ekonomske ishode stanovništva. Prvo, istražujemo utjecaj izloženosti ratu na obrazovna postignuća u postratnom periodu, s posebnim naglaskom na ostvarenu akumulaciju ljudskog kapitala kao faktora primanja pojedinca. Drugo, ispituje se direktni efekat rata na dugoročne ekonomske ishode pojedinca posmatrajući visinu dohotka i njegovu poveznicu s izloženošću ratu decenijama ranije. Treće, rad analizira ulogu prisilnih migracija izazvanih ratom, posmatrajući kako raseljavanje i promjene mjesta stanovanja dugoročno utječu na prostornu mobilnost stanovništva, zatim izmijenjenu etničku strukturu i konsekventno životni standard ponovo posmatran kroz ostvarena ekonomska primanja pojedinca.

Kombinujući empirijske dokaze iz tri komplementarne studije zasnovane na reprezentativnim podacima prikupljenim u BiH,[1] ovaj rad pokazuje da su negativni utjecaji rata duboko ukorijenjeni, međusobno isprepleteni i dugotrajni. Nalazi pokazuju da su pojedinci koji su bili snažnije izloženi ratnim dešavanjima i prisilnim migracijama ostvarili slabije obrazovne i ekonomske ishode čak i tri decenije nakon završetka sukoba, dok ratom inducirana etnička homogenizacija lokalnih zajednica predstavlja dodatni izvor ekonomskog zaostajanja. Time istraživanje potvrđuje da rat u Bosni i Hercegovini nije samo privremeno poremetio ekonomske i društvene tokove već je trajno preoblikovao i podržao strukturu nejednakosti među pojedincima i lokacijama, uz važne implikacije za politiku obnove i inkluzivnog rasta i razvoja.

Kratkoročni efekti rata: destrukcija socio-ekonomskih kapitala u Bosni i Hercegovini

Rat u Bosni i Hercegovini proizveo je duboke i višedimenzionalne kratkoročne ekonomske efekte, rezultirajući enormnim urušavanjem ključnih oblika

[1] A. Efendic, T. Mickiewicz i A. Rebmann, "Growth aspirations and social capital: Young firms in a post-conflict environment", *International Small Business Journal* 33 (5), 2015, str. 537-561; A. Efendic i G. Pugh, "Institutional effects on economic performance in post-conflict societies: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Journal of Institutional Economics* 14 (1), 2018, str. 75-98; A. Efendic, "Social capital and pro-social behaviour in a post-conflict environment – evidence from Bosnia and Herzegovina", *Acta Oeconomica* 70 (1), 2020, str. 63-81.

kapitala neophodnih za funkcioniranje i razvoj društva. Prema dominantnim teorijskim pristupima razvoja, ekonomski rast i oporavak zavise u prvom planu od međusobne interakcije ljudskog, fizičkog, finansijskog i društvenog kapitala,[2] a rat je istovremeno negativno djelovao na sve navedene komponente, što kratko prezentiramo u nastavku.

Ljudski kapital pretrpio je najizraženije gubitke, ako ih je uopće moguće procijeniti u jednom socio-ekonomskom kontekstu. Ono što ipak znamo jeste da je tokom rata poginulo oko 100.000 ljudi, pri čemu su pojedine lokalne zajednice (Srebrenica) izgubile i oko 20% ukupnog stanovništva.[3] Istovremeno, približno polovina stanovništva bila je pogođena internim ili eksternim migracijama, što je dovelo do masovne depopulacije, ali i fenomena "odliva mozgova".[4] Obrazovni sistem je bio ozbiljno poremećen: školovanje mladih generacija je prekidano, otežano ili kvalitativno degradirano, sistem finansiranja urušen, čime su dugoročno umanjeni potencijali akumulacije znanja i vještina. Rat je dodatno rezultirao trajnim promjenama demografske i etničke strukture stanovništva, s dubokim implikacijama po tržište rada i društvenu koheziju.[5] Zaključno rečeno, ogromni gubici dogodili su se na strani ljudskog kapitala kao ključnog ekonomskog faktora.

Fizički kapital zemlje bio je također potpuno devastiran. Industrijski kapaciteti, infrastruktura i proizvodni objekti u velikoj mjeri su uništeni ili teško oštećeni, dok je industrijska proizvodnja u ratnom periodu pala za približno 90% u odnosu na prijeratni nivo.[6] Ukupna materijalna šteta na proizvodnim kapacitetima bila je procijenjena u rasponu od 15 do 20 milijardi američkih dolara, što je Bosnu i Hercegovinu vratilo na nivo ekonomskog razvoja zabilježen nekoliko decenija ranije.[7] Ovakav gubitak fizičkog kapitala značajno je ograničio kapacitete za brzi poslijeratni oporavak.

Paralelno s tim, finansijski kapital gotovo je u potpunosti kolabirao. Bankarski i finansijski sistem prestali su funkcionirati u skladu s tržišnim principima, dok je monetarna i fiskalna stabilnost bila ozbiljno narušena. Gotovo potpuni zastoj investicija, kako domaćih tako i stranih, doveo je do

[2] *Post-Conflict Reconstruction: The Role of the World Bank*, World Bank, Washington, DC, 1998; G. S. Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, 3rd ed, University of Chicago Press, Chicago, 1993.
[3] M. Tokača, (2012) *Bosanska knjiga mrtvih*, Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012.
[4] *Human Development Report Bosnia and Herzegovina*, UNDP, Sarajevo, 1996.
[5] F. Bieber, "Bosnia and Herzegovina since 1990", u: S. P. Ramet (ur.), *Central and Southeast European Politics Since 1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, str. 311-327; K. Dyrstad, "After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans", *Journal of Peace Research* 49 (6), 2012, str. 817-831.
[6] *Bosnia and Herzegovina: Toward Economic Recovery*, World Bank, Washington, DC, 1996.
[7] *Post-Conflict Reconstruction* (*op. cit.*)

ubrzanog zastarijevanja postojećih, čak i neuništenih tehnologija, dodatno smanjujući produktivni potencijal privrede.[8]

Konačno, rat je imao izrazito negativan utjecaj i na društveni kapital, koji obuhvata povjerenje u društvu, to koheziono tkivo[9] koje je također urušeno usljed etničke netrpeljivosti koja je preko noći generirana u BiH. Bosna i Hercegovina, koja je u okviru bivše Jugoslavije bila prepoznata kao društvo s relativno visokim nivoom međusobnog povjerenja, tokom rata je doživjela nagli zaokret k etničkoj polarizaciji i nepovjerenju.[10] Formalne institucije su izgubile funkcionalnost ili legitimitet, dok su se istovremeno razvijala neformalna institucionalna rješenja kao mehanizmi preživljavanja u ratnim uslovima.[11] Ovaj raspad društvenog kapitala dodatno je produbio ekonomske gubitke i otežao koordinaciju ekonomskih akcija u poslijeratnom periodu. Nastajale su nove neformalne institucije, neformalne prakse i mreže, često supstituirajući neefikasnost formalnih institucija i omogućavajući manevrisanje unutar neefikasnih sistema u postkonfliktnom okruženju.[12]

Sveukupno, kratkoročni efekti rata u Bosni i Hercegovini manifestirali su se kroz simultanu destrukciju svih ključnih oblika kapitala, stvarajući snažne strukturne prepreke za ekonomski oporavak i dugoročni razvoj. Stvorene su i osnove za neujednačen ekonomski razvoj, generiranje mnogih nejednakosti, što ćemo jednim dijelom pojasniti u nastavku rada.

Dugoročni efekti rata na nejednakost u BiH

Postoji širok konsenzus u ekonomskoj i razvojnoj literaturi da izloženost oružanim sukobima ima dugoročno negativne efekte na obrazovanje i individualne dohodovne ishode koji se mogu identificirati decenijama poslije rata.[13] Brojna empirijska istraživanja dokumentuju da ratovi smanjuju broj

[8] S. Keil i V. Perry (ur.), *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, Routledge, London, 2015.

[9] R. D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York, 2000.

[10] N. J. Colletta i M. L. Cullen, *Violent Conflict and the Transformation of Social Capital*, World Bank, Washington, DC, 2000.

[11] A. Efendic, G. Pugh i N. Adnett, "Confidence in formal institutions and reliance on informal institutions in Bosnia and Herzegovina: an empirical investigation using survey data", *Economics of Transition and Institutional Change* 19 (3), 2011, str. 521-540.

[12] E. Gordy i A. Efendic (ur.) *Meaningful reform in the Western Balkans: Between formal institutions and informal practices*, Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe, Volume 22, Peter Lang, Bern, Berlin, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien, 2019.

[13] Dugi rok se u društveni naukama najčešće posmatra kao period od 20–30 godina ili duže, odnosno to je dovoljno dugi rok da se ekonomski sistem i ključni indikatori, ali i ekonomski subjekti mogu u

završenih godina školovanja i indirektno dugoročne zarade, pri čemu se ove negativnosti zadržavaju decenijama nakon završetka konflikta.[14] Negativni utjecaji često se objašnjavaju prekidima formalnog obrazovanja, uništavanjem infrastrukture i gubitkom nastavnog kadra, kao i smanjenom potražnjom za obrazovanjem u uslovima nesigurnosti.

U regionalnom kontekstu, literatura koja se bavi efektima rata u velikoj se mjeri fokusira upravo na Bosnu i Hercegovinu, gdje su rat i masovne migracije stvorili jedinstven prostor za proučavanje efekata konflikta.[15] Svi dostupni empirijski nalazi za BiH dosljedno potvrđuju da je izloženost ratu, bilo na individualnom ili lokalnom nivou, povezana s nižim obrazovnim dostignućima i slabijim ekonomskim ishodima u kasnijem periodu.

Posebno važan kanal kroz koji se ratni šokovi prenose u dugoročne ekonomske ishode jesu prisilne migracije i raseljavanje. Rat u BiH rezultirao je masovnim internim i eksternim migracijama, koje su često bile egzogene prirode i motivirane isključivo preživljavanjem. Ovakav kontekst omogućava identifikaciju kauzalnih efekata raseljavanja na akumulaciju ljudskog kapitala i ekonomske ishode pojedinca i mikrosredine. U jednom zapaženom istraživanju Eder[16] pokazuje da su prisilno raseljeni roditelji u BiH trošili 20–30% manje na obrazovanje svoje djece u odnosu na neraseljene porodice, što autor povezuje s traumom, promijenjenim preferencijama, povećanom neizvjesnošću i finansijskim ograničenjima nakon rata.

ANU BiH АНУ БиХ

potpunosti prilagoditi promjenama.

[14] A. Ichino i R. Winter-Ebmer, "The long-run educational cost of World War II", *Journal of Labor Economics* 22 (1), 2004, str. 57-86; O. Merrouche, "The long term educational cost of war: Evidence from landmine contamination in Cambodia", *Journal of Development Economics* 96 (2), 2011, str. 339-351; C. Rodríguez i F. Sánchez, "Armed conflict exposure, human capital investments, and child labor: Evidence from Colombia", *Journal of Development Economics* 98 (2), 2012, str. 272-288; E. L. Swee, "War intensity, schooling attainment, and post-war earnings", *Journal of Development Economics* 117, 2015, str. 1-16; V. Diwakar, "The effect of armed conflict on education: Evidence from Iraq", *Journal of Development Studies* 51 (12), 2015, str. 1702-1718. https://doi.org/10.1080/00220388.2015.1056786.

[15] F. Kondylis, ("Conflict displacement and labor market outcomes in post-war Bosnia and Herzegovina", *Journal of Development Economics* 93 (2), 2010, str. 235-248. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2009.10.004; O. Shemyakina i A. Plagnol, "Subjective well-being and armed conflict: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Social Indicators Research* 113 (3), 2013, str. 1129-1152; C. Eder, "Displacement and education of the next generation: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *IZA Journal of Labour and Development* 3 (12), 2014, str. 1-24. https://doi.org/10.1186/2193-9020-3-12; E. L. Swee, "War intensity" (*op. cit.*); A. Efendic i G. Pugh, *op. cit.*; N. Oruc, I. Jackson i G. Pugh, "The efect of remittances on education in a post-cononflict society: evidence from Bosnia and Herzegovina", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21 (1), 2018, str. 1-14; N. Oruc, I. Jackson i G. Pugh, "Are forced migrants more skilled? A theoretical model of self-selection in forced migration", *Southeastern Europe* 43, 2019, str. 233-256.

[16] C. Eder, *op. cit.*

Ipak, utjecaji konflikta i migracija nisu homogeni. Studija Swee[17] pokazuje da su generacije koje su bile izložene većem intenzitetu rata u BiH imale manju vjerovatnoću završetka srednje škole, ali ne i osnovne škole, pri čemu su efekti posebno izraženi kod starijih muških skupina izloženih vojnoj mobilizaciji. Swee[18] identifikuje direktne kanale (uništavanje škola, raseljavanje nastavnika, fizička nesigurnost) i indirektne kanale (administrativne barijere, neizvjesnost, psihološki šokovi) kroz koje rat i raseljavanje umanjuju obrazovna postignuća.

Nalazi za Bosnu i Hercegovinu uklapaju se u širu međunarodnu literaturu, ali istovremeno naglašavaju specifičnosti prisilne migracije u postkonfliktnim društvima. Iako dio literature pokazuje da prisilna mobilnost može u dugom roku imati i pozitivne efekte kroz adaptaciju pojedinaca,[19] dokazi za BiH sugeriraju da su takvi pozitivni ishodi ograničeni i snažno zavise od konteksta. Za razliku od slučajeva u kojima su prisilni migranti integrirani u funkcionalne institucije i tržišta rada, ratne migracije unutar BiH odvijale su se u okruženju razorenih institucija i društvene fragmentacije.

Negativan efekat na obrazovne rezultate predstavlja ključni mehanizam putem kojeg se dugoročno reproduciraju društvene nejednakosti, a empirijski nalazi za Bosnu i Hercegovinu jasno potvrđuju njegovu sistemsku prirodu. Kovac i dr.[20] i Efendic i dr.[21] provode empirijsku analizu koristeći reprezentativne podatke bosanskohercegovačkog stanovništva i dobijaju nalaz po kojem su pojedinci iz lokalnih zajednica s većom izloženošću ratnom nasilju ostvarili niže nivoe obrazovnog postignuća i slabije ekonomske ishode i dvije decenije nakon završetka sukoba. Ovi rezultati pokazuju da lošiji obrazovni ishodi nisu prolazna posljedica rata, već dugoročni strukturni rezultat kumulativnih poremećaja u procesu formalnog obrazovanja, uključujući prekide školovanja, uništavanje infrastrukture i smanjenu dostupnost obrazovnih resursa.

[17] E. L. Swee, "War intensity" (*op. cit.*).

[18] *Ibid.*

[19] Npr. E. Nakamura, J. Sigurdsson i J. Steinsson, "The gift of moving: Intergenerational consequences of a mobility shock", *Review of Economic Studies* 89 (3), 2022, str. 1557-1592. https://doi.org/10.1093/restud/rdab062; S. O. Becker, I. Grosfeld, P. Grosjean, N. Voigtländer i E. Zhuravskaya, "Forced migration and human capital: Evidence from post-WWII population transfers", *American Economic Review* 110 (5), 2020, str. 1430-1463. https://doi.org/10.1257/aer.20181518.

[20] D. Kovac, A. Efendic i J. N. Shapiro, *Forced displacement, exposure to conflict and long-run education and income inequality: Evidence from Croatia and Bosnia and Herzegovina*, World Bank Policy Research Working Paper No. 10021, 2022.

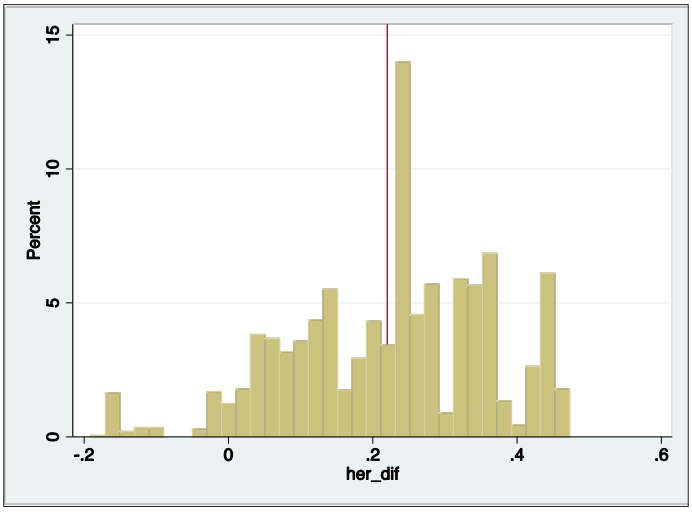
[21] A. Efendic, D. Kovac i J. N. Shapiro, "Exposure to conflict, migrations and long-run education and income inequality: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Defence and Peace Economics* 34 (8), 2023, str. 1003-1017.

Dodatno, u radu Efendic i dr.[22] autori pokazuju da je prisilno raseljavanje posebno snažan kanal ovog negativnog djelovanja. Iako su eksterni migranti (migracije van BiH) u prosjeku ostvarili nešto bolje obrazovne ishode u odnosu na nemigrantsku populaciju, ti pozitivni efekti su značajno slabiji kod onih koji su bili prisiljeni na pomjeranje zbog ratnog konflikta u odnosu na one koji su dobrovoljno migrirali. Drugim riječima, prisilno raseljavanje umanjuje potencijalne obrazovne koristi migracije i ostavlja trajan deficit u ljudskom kapitalu. Time se obrazovni sistem u postkonfliktnom kontekstu Bosne i Hercegovine ne pojavljuje kao dovoljno uspješan mehanizam korekcije ratom proizvedenih nejednakosti, već kao institucionalni okvir unutar kojeg se one dugoročno stabilizuju i prenose kroz generacije.

Konačno, rat i prisilne migracije proizveli su trajni strukturni lom u demografskoj i etničkoj strukturi zemlje, obilježen padom ukupne populacije i pomakom ka etničkoj homogenizaciji prostora. Bosna i Hercegovina je tokom svoje dugotrajne historije bila prepoznata kao izrazito multikulturalan prostor u kojem su se isprepletali istočni i zapadni kulturni, vjerski i etnički utjecaji.[23] Iako je i danas formalno multietnička država s kompleksnom institucionalnom strukturom i izraženim regionalnim razlikama, savremena etnička kompozicija stanovništva u značajnoj mjeri odražava duboke demografske promjene uzrokovane ratom iz 1990-ih. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, tri etničke grupe dominiraju: oko 50% stanovništva čine Bošnjaci, 31% Srbi i 15% Hrvati. Međutim, ovakva struktura, iako raznolika na makronivou, značajno odstupa na mikronivou (npr. općina) i u velikoj je mjeri rezultat ratom induciranih migracija, prisilnog raseljavanja i selektivnog povratka stanovništva.

Prisilno raseljavanje, etničko čišćenje i razaranje lokalnih zajednica posebno su pogodili etničke manjine unutar pojedinih općina, što je rezultiralo značajnim smanjenjem etničke raznolikosti na općinskom nivou. Kako bi se kvantitativno obuhvatile ove promjene, za svaku od 127 općina u BiH, Efendic i Pugh[24] pratili su promjene etničke strukture korištenjem Herfindahl indeksa etničke koncentracije (Grafikon 1), zasnovanog na podacima iz posljednjeg predratnog popisa (1991) i prvog poslijeratnog popisa stanovništva (2013). Pozitivne vrijednosti ovog indeksa ukazuju na porast etničke homogenosti, dok negativne vrijednosti signaliziraju povećanje etničke raznolikosti.

[22] *Ibid.*
[23] N. Malcolm, *Bosnia: A Short History*, New York University Press New York, 1996.
[24] A. Efendic i G. Pugh, *op. cit.*

Izvor: A. Efendić i G. Pugh, "Institutional effects on economic performance in post-conflict societies: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Journal of Institutional Economics* 14 (1), 2018, 75-98.

Grafikon 1: Herfindahl indeks etničike diverzifikacije u BiH 1991–2013.

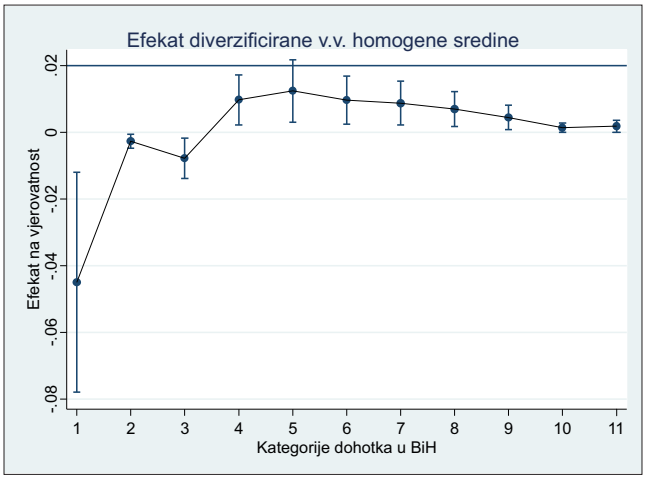
Prosječna promjena Herfindahl indeksa iznosila je 0,22, uz raspon od −0,19 do 0,47, što ukazuje na izražen prosječan porast etničke homogenosti među općinama. Distribucija ovih promjena, prikazana na Grafikonu 1, snažno je desno asimetrična, što znači da je u većini lokalnih zajednica došlo do povećanja etničke koncentracije, dok su slučajevi rasta etničke raznolikosti relativno rijetki. Navedene promjene u etničkoj strukturi nisu rezultat sporih i postepenih demografskih procesa, već posljedica naglog i asimetričnog šoka uzrokovanog ratom.

U tom smislu, rat u Bosni i Hercegovini predstavlja strukturni zaokret u demografskoj historiji zemlje. Nekada etnički mješovite lokalne zajednice transformisane su u teritorijalno homogenije prostore, pri čemu je multikulturalnost s lokalnog nivoa u velikoj mjeri zamijenjena etničkom segregacijom. Ove promjene imaju dugoročne implikacije ne samo na društvenu koheziju i političku organizaciju zemlje već i na funkcionisanje obrazovnog sistema i ekonomske mogućnosti. Etnička struktura savremene Bosne i Hercegovine stoga se ne može razumjeti bez eksplicitnog uvažavanja ratom induciranih demografskih transformacija koje su trajno oblikovale društveni i institucionalni okvir zemlje.

Ova homogenizacija, nametnuta nasiljem, imala je negativne posljedice po ekonomsko blagostanje pojedinaca,[25] razvojne aspiracije mladih

[25] A. Efendic i G. Pugh, *op. cit.*

preduzeća[26] i društveni kapital u cjelini.[27] Time se dugoročni efekti rata u Bosni i Hercegovini manifestiraju ne samo kroz individualne gubitke ljudskog kapitala već i kroz duboke i perzistentne razvojne nejednakosti.

Izvor: A. Efendić i G. Pugh, *op. cit.*

Grafikon 2: Dugoročni efekti etničke homogenizacije na dohodak i siromaštvo

Grafikon 2 prikazuje procijenjeni efekat etnički diverzificirane u odnosu na etnički homogene sredine na vjerovatnoću pripadanja različitim dohodovnim kategorijama u Bosni i Hercegovini. Na horizontalnoj osi predstavljene su kategorije ličnog dohotka, dok vertikalna osa prikazuje procijenjeni marginalni efekat etničke raznolikosti, uz odgovarajuće intervale pouzdanosti. Negativne vrijednosti ukazuju na nižu vjerovatnoću pripadanja određenoj dohodovnoj kategoriji u etnički raznolikim sredinama, dok pozitivne vrijednosti signaliziraju višu vjerovatnoću u poređenju s etnički homogenim okruženjem.

Rezultati jasno ukazuju na snažan i asimetričan obrazac djelovanja etničke raznolikosti. U najnižim dohodovnim kategorijama, posebno u prvoj kategoriji koja obuhvata osobe bez ikakvih prihoda, efekat etničke raznolikosti je izrazito negativan i statistički značajan. To znači da su pojedinci koji žive u etnički raznolikim sredinama znatno rjeđe zastupljeni među onima bez dohotka, što ukazuje na snažan potencijal etničke raznolikosti u smanjenju ekstremnog siromaštva. Kako se prelazi na više dohodovne kategorije, efekti postaju pozitivni, pri čemu su najveći u srednjim dohodovnim grupama. Ovo

[26] A. Efendic, T. Mickiewicz i A. Rebmann, *op. cit.*
[27] A. Efendic, *op. cit.*

sugerira da etnička raznolikost povećava vjerovatnoću pripadanja stabilnijim i ekonomski povoljnijim segmentima dohodovne raspodjele.

U višim dohodovnim kategorijama efekti ostaju pozitivni, ali postupno slabe i približavaju se nuli, što pokazuje da etnička raznolikost nema snažan utjecaj na sam vrh dohodovne raspodjele. Ovakav obrazac implicira da se ekonomske koristi etničke raznolikosti prvenstveno manifestuju kroz smanjenje rizika od siromaštva i povećanje vjerovatnoće ostvarivanja srednjih prihoda, a ne kroz koncentraciju dohotka u najvišim kategorijama. U skladu s tim, Efendic i Pugh[28] su radili simulaciju raznolikosti, gdje procjene sugeriraju da bi razlika u dohotku između hipotetički potpuno etnički heterogenog i potpuno homogenog okruženja premašila 20 procenata, što predstavlja ekonomski izuzetno snažan efekat. Jednostavno kazano, politike i efekti etničke homogenizacije snažno povećavaju siromaštvo, nejednakost, kako pojedinca tako i sredine.

Iako je konflikt imao dugoročno negativan utjecaj na multietničku strukturu zemlje, empirijski rezultati pokazuju da, tamo gdje je etnička raznolikost očuvana ili obnovljena, ona generira mjerljive pozitivne ekonomske ishode. Stoga etnička raznolikost ne predstavlja prepreku ekonomskom razvoju, već potencijalni resurs, posebno u borbi protiv siromaštva i u jačanju srednjeg dohodovnog sloja. Ovi rezultati upućuju na važnost politike koja podstiče socijalnu integraciju, povratak raseljenih i međugrupnu interakciju kao sastavnice dugoročne ekonomske i socijalne stabilnosti u postkonfliktnim društvima.

Zaključak

Ovaj rad pokazuje da su efekti rata u Bosni i Hercegovini, iako najvidljiviji u kratkom ili srednjem roku, ostavili duboke i dugotrajne posljedice koje gotovo trideset godina nakon završetka sukoba i dalje oblikuju socio-ekonomsko okruženje zemlje. Empirijski nalazi pokazuju da rat nije predstavljao prolazni šok, već strukturni zaokret u procesu društvenog i ekonomskog razvoja, čije se posljedice reprodukuju kroz više međusobno povezanih kanala. Ključni dugoročni efekti rata manifestuju se kroz degradaciju ljudskog kapitala, pri čemu su obrazovni i ekonomski ishodi pojedinaca sistematski pogođeni ratnom izloženošću, kako na nivou lokalne zajednice, tako i na nivou individualnog iskustva konflikta.

[28] A. Efendic i G. Pugh, *op. cit.*

Prvo, nalazi jasno potvrđuju da je rat imao trajno negativan utjecaj na obrazovne ishode. Izloženost ratnim dešavanjima, prisilnom raseljavanju i institucionalnim poremećajima u obrazovnom sistemu dovela je do nižih nivoa završenog obrazovanja, pri čemu se ovi efekti zadržavaju i nakon kontrole za predratne socio-ekonomske uslove. Ovi obrazovni gubici predstavljaju ključni mehanizam dugoročnog djelovanja rata, jer se kroz akumulaciju ljudskog kapitala direktno prevode u slabije pozicije pojedinaca na tržištu rada.

Drugo, rat je ostavio dugoročne negativne posljedice na ostvarena ekonomska primanja. Čak i kada se uzme u obzir nivo obrazovanja, pojedinci izloženi ratu ostvaruju niže dohotke u odnosu na one koji nisu bili pogođeni konfliktom, što ukazuje na postojanje snažnog direktnog efekta rata na ekonomske ishode. Ovaj direktni kanal djeluje kroz gubitak fizičkog i društvenog kapitala, prekide radnih karijera, trajno narušene lokalne ekonomske strukture i slabiju integraciju na tržište rada.

Treće, rat je doveo do značajne promjene etničke strukture stanovništva, rezultirajući smanjenjem etničke raznolikosti i povećanjem etničke homogenosti u velikom broju lokalnih zajednica. Empirijski nalazi pokazuju da etnička raznolikost, tamo gdje je očuvana ili obnovljena, generira pozitivne ekonomske efekte, posebno kroz smanjenje vjerovatnoće pripadanja najnižim dohodovnim kategorijama. Stoga ratom inducirana redukcija etničke diverzifikacije predstavlja dodatni, često zanemaren kanal dugoročnog negativnog utjecaja rata na ekonomske ishode.

Ovi negativni efekti ne djeluju izolovano, već se međusobno pojačavaju. Ukupni dugoročni utjecaj rata na socio-ekonomske ishode formira se kroz kombinaciju direktnih posljedica ratne izloženosti, indirektnih efekata posredovanih obrazovanjem i dodatnih utjecaja koji djeluju kroz ratom potaknute migracije. Time rat utječe i na obrazovanje i na primanja, kako neposredno, tako i posredno, stvarajući trajne nejednakosti koje se prenose kroz vrijeme i generacije.

Implikacije ovih nalaza na javnu politiku su jasne: smanjenje razvojnih nejednakosti u postkonfliktnim sredinama zahtijeva ciljanu i dugoročno održivu politiku usmjerenu na obnovu ljudskog kapitala, posebno kroz obrazovni sistem. Intervencije koje se odnose na obrazovne gubitke ratom pogođenih generacija, jačanje socijalne integracije i smanjenje etničke segregacije mogu imati višestruke povratne efekte na ekonomske ishode i društvenu koheziju. Konačno, nalazi ovog rada imaju širi značaj i nude relevantne pouke za nova konfliktna i postkonfliktna društva u Evropi i svijetu, gdje se ratni šokovi, poput onih u Bosni i Hercegovini, mogu dugoročno reflektirati kroz slične

mehanizme degradacije ljudskog kapitala i produbljivanja socio-ekonomskih nejednakosti.

Literatura

Becker, G. S. (1993) *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, 3rd ed, Chicago: University of Chicago Press.

Becker, S. O.; Grosfeld, I.; Grosjean, P.; Voigtländer, N.; Zhuravskaya, E. (2020) "Forced migration and human capital: Evidence from post-WWII population transfers", *American Economic Review* 110 (5), str. 1430-1463. https://doi.org/10.1257/aer.20181518

Bieber, F. (2010) "Bosnia and Herzegovina since 1990", u: Ramet, S. P. (ur.) *Central and Southeast European Politics Since 1989*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 311-327.

Colletta, N. J.; Cullen, M. L. (2000) *Violent Conflict and the Transformation of Social Capital*, Washington, DC: World Bank.

Diwakar, V. (2015) "The effect of armed conflict on education: Evidence from Iraq", *Journal of Development Studies* 51 (12), str. 1702-1718. https://doi.org/10.1080/00220388.2015.1056786

Dyrstad, K. (2012) "After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans", *Journal of Peace Research* 49 (6), str. 817-831.

Eder, C. (2014) "Displacement and education of the next generation: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *IZA Journal of Labour and Development* 3 (12), str. 1-24. https://doi.org/10.1186/2193-9020-3-12

Efendic, A. (2020) "Social capital and pro-social behaviour in a post-conflict environment – evidence from Bosnia and Herzegovina", *Acta Oeconomica* 70 (1), str. 63-81.

Efendic, A.; Pugh, G.; Adnett, N. (2011) "Confidence in formal institutions and reliance on informal institutions in Bosnia and Herzegovina: an empirical investigation using survey data", *Economics of Transition and Institutional Change* 19 (3), str. 521-540.

Efendic, A.; Kovac, D.; Shapiro, J. N. (2023) "Exposure to conflict, migrations and long-run education and income inequality: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Defence and Peace Economics* 34 (8), str. 1003-1017.

Efendic, A.; Mickiewicz, T.; Rebmann, A. (2015) "Growth aspirations and social capital: Young firms in a post-conflict environment", *International Small Business Journal* 33 (5), str. 537-561.

Efendic, A.; Pugh, G. (2018) "Institutional effects on economic performance in post-conflict societies: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Journal of Institutional Economics* 14 (1), str. 75-98.

Gordy, E.; Efendic, A. (ur.) (2019) *Meaningful reform in the Western Balkans: Between formal institutions and informal practices*, Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe, Volume 22, Bern, Berlin, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang.

Ichino, A.; Winter-Ebmer, R. (2004) "The long-run educational cost of World War II", *Journal of Labor Economics* 22 (1), str. 57-86.

Keil, S.; Perry, V. (ur.) (2015) *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, London: Routledge.

Kondylis, F. (2010) "Conflict displacement and labor market outcomes in post-war Bosnia and Herzegovina", *Journal of Development Economics* 93 (2), str. 235-248. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2009.10.004

Kovac, D.; Efendic, A.; Shapiro, J. N. (2022) *Forced displacement, exposure to conflict and long-run education and income inequality: Evidence from Croatia and Bosnia and Herzegovina*, World Bank Policy Research Working Paper No. 10021.

Malcolm, N. (1996) *Bosnia: A Short History*, New York: New York University Press.

Merrouche, O. (2011) "The long term educational cost of war: Evidence from landmine contamination in Cambodia", *Journal of Development Economics* 96 (2), str. 339-351.

Mincer, J. A. (1974) *Schooling, Experience and Earnings*, New York: National Bureau of Economic Research.

Nakamura, E.; Sigurdsson, J.; Steinsson, J. (2022) "The gift of moving: Intergenerational consequences of a mobility shock", *Review of Economic Studies* 89 (3), str. 1557-1592. https://doi.org/10.1093/restud/rdab062

Olzak, S. (2011) "Does globalization breed ethnic discontent?", *Journal of Conflict Resolution* 55 (1), str. 3-32. https://doi.org/10.1177/0022002710383666

Oruc, N.; Jackson, I.; Pugh, G. (2018) "The efect of remittances on education in a post-cononflict society: evidence from Bosnia and Herzegovina", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21 (1), str. 1-14.

Oruc, N.; Jackson, I.; Pugh, G. (2019) "Are forced migrants more skilled? A theoretical model of self-selection in forced migration", *Southeastern Europe* 43, str. 233-256.

Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster.

Rodríguez, C.; Sánchez, F. (2012) "Armed conflict exposure, human capital investments, and child labor: Evidence from Colombia", *Journal of Development Economics* 98 (2), str. 272-288.

Shemyakina, O.; Plagnol, A. (2013) "Subjective well-being and armed conflict: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Social Indicators Research* 113 (3), str. 1129-1152.

Swee, E. L. (2009) "On war intensity and schooling attainment: The case of Bosnia and Herzegovina", *European Journal of Political Economy* 25 (2), str. 146-158.

Swee, E. L. (2015) "War intensity, schooling attainment, and post-war earnings", *Journal of Development Economics* 117, str. 1-16.

Tokača, M. (2012) *Bosanska knjiga mrtvih*, Sarajevo: Istraživačko-dokumentacioni centar.

UNDP (1996) *Human Development Report Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: UNDP.

World Bank (1996) *Bosnia and Herzegovina: Toward Economic Recovery*, Washington, DC: World Bank.

World Bank (1998) *Post-Conflict Reconstruction: The Role of the World Bank*, Washington, DC: World Bank.

Decades-Long Traces of War: Exposure to Conflict and Long-Term Socio-Economic Inequalities in Bosnia and Herzegovina

Abstract: This paper investigates the long-term socio-economic consequences of the war in Bosnia and Herzegovina, with particular emphasis on the mechanisms through which exposure to armed conflict, war-induced displacement, and changes in the ethnic composition of local communities shape individual life outcomes nearly three decades after the conflict. The empirical results indicate that individuals more intensively exposed to conflict and forced migration exhibit significantly lower educational attainment in the post-war period. Educational deficits constitute a key transmission channel of wartime effects, as they translate into reduced earnings through human capital accumulation.

Furthermore, the analysis identifies a substantial direct effect of war exposure on individual income, operating independently of educational attainment and reflecting persistent distortions in local labor markets. In addition, war-induced shifts in the ethnic composition of local communities are found to influence economic inequality. Ethnic diversity, where preserved or re-established, is associated with a lower likelihood of poverty. Simulation results derived from the income model suggest that complete (counterfactual) ethnic homogenization of local communities in Bosnia and Herzegovina would lead to a 20% increase in the poverty rate. The war in Bosnia and Herzegovina thus represents not merely a short- or medium-term shock, but a profound and enduring structural transformation that continues to shape educational and economic inequalities. These findings carry important implications for policymaking in post-conflict settings, underscoring the need for integrated policy interventions aimed at rebuilding human capital, mitigating developmental disparities, and strengthening social cohesion.

Keywords: war, inequality, migration, education, ethnic diversification